

Niall Ferguson, „A Virtual History, 1646-1996“, *Virtual History*, Ed. Niall Ferguson, Basic Books, 1999.

Kako se približavamo 300. obljetnici ustoličenja Jamesa III. u rujnu 1701. godine, previše je lako biti samozadovoljan u pogledu kasnijeg tijeka moderne povijesti. Gledajući na prošlost, kao što to činimo, kroz iskrivljujuću prizmu naknadne pameti, često smo u iskušenju pretpostaviti da je postojao nekakav neizbježan tijek u uspjehu Stuarta u izdržavanju vjerskih i političkih oluja koje su uzrokovale toliko previranja u ostatku Europe tijekom sedamnaestog stoljeća.

Moglo bi se reći da svijet kakav danas poznajemo duguje mnogo Jamesu III., a možda i više njegovom djedu Charlesu I. Ali velika je pogreška povijesnog determinizma zamišljati da su njihova postignuća bila u bilo kojem smislu predodređena. Nikada ne bismo smjeli podcijeniti ulogu slučajnosti, prilike — onoga što matematičari nazivaju 'stohastičkim ponašanjem'.

Ako, na primjer, pogledamo još dalje unatrag, na pobjedu Jamesovog djeda Charlesa I. nad škotskim kovenantima u bitci kod Duns Lawa u lipnju 1639., možemo jasno vidjeti slučajnu narav trijumfa Stuarta.

Imajući prednost naknadne pameti i povijesnog istraživanja, znamo da je Charlesova vojska bila veća i bolje financirana od škotskih snaga koje su joj stajale nasuprot preko Tweeda. I znamo da je Kraljeva pobjeda kod Duns Lawa zadala smrtni udarac ne samo kovenantima, već i škotskom Parlamentu i Crkvi.

Ipak, ništa od toga nije bilo toliko jasno Charlesovim zapovjednicima kao što je to nama sada. Grof od Hollanda, kako ističe John Adamson, bio je snažno u iskušenju da se povuče kada se prvi put suočio sa škotskim snagama pod Lesliejem.

Naravno, postoje oni povjesničari koji ne vide smisao u postavljanju kontračinjeničnih pitanja. No, mi ćemo se usuditi to učiniti.

Što da je Charles popustio u tom kritičnom trenutku i potražio nekakvo pomirenje sa Škotima?

U tim okolnostima, čini se jasnim da bi se vrlo brzo našao u najoštrijoj političkoj krizi s kojom se kruna suočila u više od stoljeća. Ne samo da bi bio na milosti militantne crkve i nepokornog parlamenta u Edinburghu. Također bi izravno igrao na ruku svojim protivnicima u Engleskoj i Irskoj.

Naravno, uz prednost naknadne pameti, znamo da je većina starih puritanaca koji su prouzročili toliko nevolja za vladavine Charlesovog oca trebala izumrijeti tijekom 1640-ih. Znamo da su i suci koji su se protivili Charlesovoj financijskoj politici 1630-ih također bili u svojim sedamdesetima.

Ali da se Charles vratio u Englesku bez pobjede 1639. — i da je (kako se čini razumnim pretpostaviti) smijenio one koji su bili odgovorni za ekspediciju — ta je ostarjela generacija možda ipak imala vremena za još jednu posljednju ofenzivu.

Strahovi od 'katoličke urote' bili su, kao što znamo, uvelike pretjerani i ubrzo su izbljedjeli kako se Tridesetogodišnji rat bližio kraju 1648. godine. No, takvi su strahovi bili na vrhuncu 1639. – 1640. — u vrijeme kada je katolička pobjeda na kontinentu još uvijek izgledala kao stvarna mogućnost.

Štoviše, odvjetnici koji su se Charlesu protivili zbog prikupljanja 'poreza za brodove' iskoristili bi priliku povlačenja iz Škotske kako bi ponovili svoje argumente protiv prikupljanja prihoda bez pristanka Parlamenta.

Čak i da nije ispaljen nijedan hitac, ekspedicija u Škotsku i dalje bi koštala više nego što je Riznica očekivala. Doduše, da se Charles još uvijek mogao osloniti na City of London da mu predujmi dodatne troškove njegove neuspješne ekspedicije, razloga za tjeskobu bilo bi samo ograničeno.

Međutim, neuspjeh u Škotskoj mogao je također ubrzati krizu u Charlesovim odnosima sa Cityjem. To bi mu ostavilo samo jednu opciju: sazvati Parlament i odustati od Osobne vladavine.

Za svakoga tko se pretplaćuje na determinističku teoriju povijesti, gotovo je nemoguće zamisliti kakve bi bile posljedice takvog povlačenja. Toliko smo naviknuti na ideju pobjede Stuarta nad snagama puritanizma i Cokeovim legalnim konzervativizmom da se bilo koji drugi ishod čini nezamislivim.

Ipak, bilo je daleko od neizbježnog da Charles izađe pobjednički iz škotske krize i nastavi vladati još dvadeset godina, predsjedajući erom tolerancije kod kuće i mira u inozemstvu koju smo počeli povezivati s njegovim imenom.

Naprotiv, neuspjeh u Škotskoj mogao je ubrzati sličnu krizu upravljanja u Irskoj. Neki pisci čak sugeriraju da bi u tim okolnostima protiv njegove vladavine mogla izbiti potpuna parlamentarna pobuna 1640-ih; i da bi to moglo Britaniju dovesti do upravo onakvog krvavog građanskog rata kakav je mučio Europu u prethodnim desetljećima.

Da su protivnici Osobne vladavine uspjeli povratiti forum za svoje pritužbe u obliku parlamenta, sigurno je jasno koji bi Charlesovi ministri bili njihove prve mete: Nadbiskup Laud i Grof od Strafforda. Čak je zamislivo da je nekompatibilnost kraljevskih i parlamentarnih ciljeva mogla dovesti do otvorene pobune.

O posljedicama onoga što se ponekad pogrešno naziva 'Stuartovim apsolutizmom' raspravljalo se dovoljno često. Kritičari režima — osobito oni puritanski doseljenici u Sjevernoj Americi koji su više gledali unatrag — tvrdili su da je relativni pad Westminsterškog Parlamenta označio kraj 'slobode' u Engleskoj. Također su se neprestano umarali pogrešnim predviđanjem da će Laud jednoga dana ponovno uvesti 'katoličanstvo' u uspostavljenu crkvu.

Međutim, upravo je pad rigidne doktrine suvereniteta krune-u-parlamentu omogućio Stuartima da se tako učinkovito nose s problemima političkog 'preopterećenja' koji su neizbježno nastali širenjem njihovih teritorija tijekom osamnaestog stoljeća.

Stuartova država — ne tako različita od svoje Habsburške parnjake — zapravo je bila daleko manje centraliziran sustav od onoga koji se razvio pod Lujem XIV. u Francuskoj. Dapače, unatoč svim strahovima starije generacije 1640-ih, Charlesov sin bio je zadovoljan time da vidi povećanu ulogu parlamenata u Londonu, Edinburghu i Dublinu nakon svojeg ustoličenja.

Ipak, upravo je ne-apsolutistička narav Stuartove vladavine davala određenu otpornost i fleksibilnost. Takozvana 'Restauracija' parlamenata 1660. godine, na kraju krajeva, nije značila povratak u teške dane vladavine Jamesa I., kada je Engleski Dom komuna bio preplavljen agresivnim puritancima koji su nastojali obuzdati kraljevsku prerogativu.

Do 1660-ih, u Parlamentu je bila zastupljena nova generacija za koju su ti dani ležali u dalekoj prošlosti.

Tamo gdje je postojalo neslaganje na periferiji Charlesovog carstva — neslaganje koje bi, pod drugačijim okolnostima, moglo prerasti u otvoreni rat — to je bilo obuzdano promišljenom mješavinom ustupaka i prisile.

- Škotska: U Škotskoj, gdje se antagonizam između Kalvinista iz Nizine i Katolika iz Visočja povremeno graničio s građanskim ratom, James II. je slijedio primjer svog oca delegirajući značajnu moć plemićima koji su dominirali Škotskim parlamentom. Kada su kovenanti ipak pokušali oživjeti svoju 'staru stvar', njegov unuk Charles Edward odlučno ih je slomio kod Cullodena 1745. — uz oduševljenu potporu klanova iz Visočja koji su se i dalje držali katoličke vjere.
- Irska: Irska je bila još više prepuštena vlastitoj sudbini, unatoč sličnim napetostima između protestantskih doseljenika u Ulsteru i većinskog katoličkog stanovništva ostatka otoka. Oni su, poput škotskih klanova, imali koristi od latitudinističke (tolerantne) vjerske politike koja je prevladavala od 1640-ih.

Ipak, upravo je u Americi Stuartova politika možda uživala svoj najveći uspjeh. Nekoliko radikala (pod utjecajem, uglavnom, francuskih ideja prirodnog prava) možda je izražavalo kritiku na račun kontinuirane lojalnosti kolonija, koje su se brzo širile, dalekoj Britanskoj kruni.

No, mnogi su se Amerikanci slagali s mišljenjem Lorda Mansfielda da bi kolonije trebale stajati u odnosu prema Velikoj Britaniji "baš kao što je Škotska stajala prema Engleskoj". Prema riječima Daniela Leonarda, govor o pobuni protiv Kralja bio je "sramotniji za anale Amerike nego onaj o vješticama".

Nastavak francuske prijetnje iz Kanade — potvrđen Pariškim mirom 1763. godine, nakon poraza Wolfea kod Quebeca — osiguravao je da se američki i britanski interesi nastave poklapati u pogledu vanjske politike i sigurnosti.

U svakom slučaju, kako je Benjamin Franklin primijetio 1760. godine, bilo je više neslaganja između samih četrnaest kolonija nego s dalekim Londonom — otuda i neuspjeh prijedloga za uniju kolonija unutar carstva 1754. godine.

Istina, bilo je znatnog trenja nakon Sedmogodišnjeg rata zbog oporezivanja, fokusiranog prvenstveno na Zakon o markama i Townshendove carine iz 1767. godine.

Ali, 1. svibnja 1769., Kabinet je uskom većinom glasao za opoziv svih tih nameta kao odgovor na prosvjede kolonija, uključujući i posebno nepopularnu carinu na čaj.

To je, kako tvrdi Jonathan Clark, izgledalo kao da dokazuje istinitost doktrine 'virtualnog predstavništva', koja je smatrala da zastupnici u Parlamentu (prema riječima Thomasa Whatelyja) ne predstavljaju samo svoje birače, već "sve pučane Velike Britanije" — uključujući i američke kolonije.

Istovremeno, vlada u Londonu vidjela je potrebu da zauzme oštriji stav kada su se nepomirljivi zagovornici secesije od Velike Britanije digli na oružje 1776. godine.

Howeov poraz Washingtonove vojske kod Long Islanda i na rijeci Delaware, Burgoyneova pobjeda nad pobunjenicima kod Saratoge, te konačna pobjeda nakon Washingtonovog loše procijenjenog napada na New York, osigurali su da ono što je prijetilo eskalirati u građanski rat bude sasječeno u korijenu.

Ali, što da je vlada slijedila drugačiju politiku? Što da je inzistirala na nekim, ako ne i svim, nepopularnim porezima iz 1760-ih?

Neki su povjesničari išli toliko daleko da sugeriraju da bi mogao izbiti rat punog opsega za američku neovisnost sličan onome koji je oslobodio Nizozemske Ujedinjene Provincije od Habsburške vlasti gotovo dva stoljeća ranije.

A što da su Britanci bili manje odlučni i manje uspješni u gušenju pobune?

Možda se čini fantastičnim zamisliti da bi Charles III. (1766. – 1788.) mogao izgubiti svoje američke kolonije — ali, kako Clark pokazuje, to je bilo daleko od nemogućeg ishoda.

Naravno, puka geografska rasprostranjenost Stuartove moći 1780-ih nije mogla prikriti njezinu relativnu financijsku slabost: dio cijene pristanka na Britanskim otocima i u Sjevernoj Americi bio je, na kraju krajeva, nizak porez.

Doista, može se tvrditi da se upravo zbog tog razloga Stuarti nisu uspjeli u potpunosti poraziti francuski izazov u Sjevernoj Americi. Taj i drugi francuski uspjesi preko oceana učinili su mnogo za učvršćivanje moći Burbonske monarhije.

Financijske reforme za vladavine Louisa XVI., koje je proveo Necker, okončale su eru administrativnog propadanja koja je prijetila potkopati moć monarhije, ne samo u odnosu na parlamente — koji su učinkovito nestali do 1770-ih — već i u odnosu na parišku rulju.

Kao i u Engleskoj, rulja je bila vrlo vidljiv dio javnog života 1780-ih i 1790-ih, te je u vrijeme nestašice hrane prijetila izazvati kaos. Ali bez nekakvog institucionalnog fokusa za opoziciju kraljevskoj vlasti, čak i one ograničene vrste kakvu su još uvijek pružali britanski parlamenti, mogla je učiniti malo osim izazivanja nereda zbog jeftinijeg kruha, premda u ime 'slobode'.

Isti obrazac relativno neartikuliranog urbanog prosvjeda ponovit će se 1830. i, diljem kontinenta, 1848. godine.

Međutim, rastući životni standard kao posljedica sve veće industrijalizacije u sjevernoj i središnjoj Francuskoj, kao i brzo rastuća transatlantska trgovina s Kanadom i Louisianom, imali su tendenciju smanjivanja popularnog političkog prosvjeda u drugoj polovici stoljeća. S obzirom na ekonomski razvoj devetnaestog stoljeća, čini se bespredmetnim nagađati o tome što bi uspješna narodna pobuna protiv Burbona ili Stuarta mogla postići 1790-ih.

U svakom slučaju, suvremenike je više impresionirala veličina vjerskog preporoda nego neartikulirani urbani neredi zbog kruha.

- U Engleskoj je to poprimilo oblik relativno konzervativnog metodizma.
- U Irskoj, Poljskoj i sjevernoj Škotskoj došlo je do značajnih, ali relativno neupadljivih oživljavanja katoličke pobožnosti.

No, Francuska i Španjolska doživjele su sporadične izljeve nasilnog ikonoklazma (obrazac koji se ponovio u Rusiji 1905. i 1915.-16.); dok je u Srednjoj Europi milenaristički židovski prorok Karl Marx privukao znatan broj sljedbenika, od kojih nipošto nisu svi bili Židovi, svojim predviđanjima nadolazeće apokalipse.

Marx je, naravno, uhićen od strane vlasti u Mainzu 1847. godine i proveo je većinu svog života u zatvoru. Malo je njegovih spisa preživjelo strogu cenzuru tog razdoblja.

Ipak, neizravno je utjecao na niz pravoslavnih imitatora u Rusiji, a posebno na svećenika Vladimira Uljanova, čiji je brat pogubljen zbog sudjelovanja u neuspjelom pokušaju atentata na Aleksandra II. 1881. godine. Vrijedi napomenuti da je taj pokušaj, da je bio uspješan, mogao odgoditi stvaranje Dume, predstavničke skupštine u Rusiji, za cijelu generaciju, postavljanjem Aleksandrovog reakcionarnog sina na prijestolje.

Revizionistički povjesničari vole tvrditi da su zapravo materijalne 'klasne' podjele igrale važniju ulogu u takvim popularnim pokretima; no teško je objasniti vodeću ulogu dobro obrazovanih i relativno prosperitetnih osoba poput Marxa i Uljanova takvim terminima.

Suočene s dvostrukom prijetnjom nereda zbog nestašice hrane i vjerskih kultova, monarhijske države Europe reagirale su na dva načina.

1. Prvo, nastojale su stvoriti sofisticiranije i učinkovitije oblike policijskog nadzora i administracije.
2. Drugo, nastojale su (kao i u prošlosti) izvesti domaće probleme poticanjem emigracije."

Međutim, prva strategija (stvaranje učinkovitijeg nadzora i administracije) često je podrazumijevala veći stupanj centralizacije nego što je dotad postojao.

Posljedično protivljenje centralizaciji dalo je tom dobu njegov prepoznatljiv politički jezik.

- S jedne strane, 'unitaristi' i 'federalisti' podržavali su težnju ka učinkovitijoj vladi, zalažući se ne samo za centralno kontrolirane policijske snage i birokracije, već i za centralizirane agencije za prikupljanje prihoda i bankarske sustave – u nekim slučajevima čak i zajedničke valute.
- S druge strane, takozvani 'partikularisti' ili 'zagovornici prava država' nastojali su braniti ono što su smatrali svojim tradicionalnim 'slobodama'. (Onih nekoliko entuzijasta za francusku filozofiju koji su nastojali definirati svoje pozicije kao 'liberalne' ili 'konzervativne' ubrzo su počeli zvučati čudno staromodno.)

Klasični sukob između centralizatora i partikularista dogodio se u Britanskoj Americi, između centralista koji su željeli (prvenstveno iz vjerskih razloga) vidjeti ukidanje ropstva diljem američkog kontinenta i zagovornika prava država koji su se protivili tom kršenju tradicionalnih sloboda država.

Nastali sukob prerastao je u građanski rat, unatoč svim nastojanjima imperijalne vlade u Londonu da posreduje između dviju strana.

Međutim, kao što se često događa u takvim sukobima, imperijalni utjecaj je na kraju ostvaren tako da je prevagnuo u korist partikularista.

Nakon Leejeve odlučujuće pobjede kod Gettysburga, sjeverne države su bile efektivno prisiljene od strane Palmerstona i Gladstonea prihvatiti kompromisno rješenje, pri čemu je crnim robovima dana formalna emancipacija, ali bez političkih prava (vrlo slično onome što se otprilike u isto vrijeme dogodilo ruskim kmetovima); a ovlasti Potkralja (Viceroy), Abrahama Lincolna, znatno su smanjene.

Ovaj je sporazum službeno dogovoren u travnju 1865., unatoč razornoj kritici centralističkih ili 'imperijalističkih' pristaša Sjevera poput Johna Brighta i Benjamina Disraelija.

Zapravo, Disraelijevo predviđanje da će prešutni nastavak neslobodnog rada biti ekonomski neodrživ pokazalo se pogrešnim. Međutim, bio je u pravu u svom predviđanju da dvije strane nikada neće u potpunosti zaboraviti polarizaciju Građanskog rata. Kao što je predvidio, poslijeratna Amerika sve se više dijelila na Sjever i Jug.

Slično se dogodilo kada su Gladstone i njegovi nasljednici nastojali riješiti nimalo drugačiju podjelu Sjever-Jug u Irskoj.

Ovdje problem nije bio samo ekonomski (kao u Americi, Sjever je bio industrijski, Jug agraran, iako se oslanjao na siromašne seljake umjesto na robove). Problem je bio i vjerski, zahvaljujući kolonizaciji sjevera otoka u sedamnaestom stoljeću od strane kalvinista iz Škotske. U ostatku Irske postojala je daljnja podjela između uspostavljene crkve sa sjedištem u Dublinu (reformirane od strane Lauda) i katolicizma seljaštva.

Kao i u Americi, sukob je proizašao iz otpora jedne regije rastućoj centralizaciji. Kako je moć Irskog parlamenta rasla (što je neprestano činila pod utjecajem Grattana 1790-ih), tako su se Ulsterski protestanti počeli bojati za svoje tradicionalne vjerske slobode.

U pokušaju da izbjegne još jedan građanski rat, Gladstone je predložio Home Rule za Ulster — odvojeni parlament u Belfastu za šest pretežno protestantskih grofovija. Ali to je premoćno odbio irski premijer John Redmond, koji nije vidio razloga da se odrekne Dublinske vlasti nad prosperitetnim Sjeverom otoka, a žestoko su se protivili i imperijalisti u Londonu poput Josepha Chamberlaina.

Kao što je Alvin Jackson pokazao, tek je 1912. godine Asquithova vlada uspjela donijeti kvalificirani Home Rule za šest grofovija Ultera; pa čak je i ta ograničena mjera izazvala nasilje između katoličkih Irskih Dobrovoljaca i protestantskih Ulsterskih Dobrovoljaca, što je zahtijevalo vojnu intervenciju iz Engleske.

Druga politika koju su favorizirale monarhije devetnaestog stoljeća — emigracija — dovela je do prilično drugačijih komplikacija.

Od 1840-ih pa nadalje, milijuni Iraca, Škota, Nijemaca, Talijana, Poljaka i Rusa bili su poticani da napuste svoje zavičaje. Rusi su se uglavnom uputili na istok, u Sibir. Ali za većinu Europljana, Sjeverna Amerika bila je nedvojbeno najatraktivnija destinacija.

Međutim, i Anglo-Amerikanci i Francuski-Kanađani bili su izrazito neprijateljski raspoloženi prema bilo kakvom značajnijem useljavanju ljudi koje su smatrali strancima. To nije predstavljalo problem za Irce i Škote (zanimljivo, Francuzi se nisu pokazali kao tako željni emigranti). Ali Nijemci, Talijani i Poljaci našli su se praktički bez kolonija u koje bi mogli otići.

Upravo je taj rezultirajući osjećaj isključenosti iz velikih globalnih carstava — kao i rastući strahovi vlada Srednje Europe zbog socijalnih posljedica ruralne prenapučenosti — djelomično inspirirao velike političke promjene koje su transformirale kartu Srednje Europe sredinom stoljeća.

Najvažniji od tih događaja bio je sporazum Austrije i Pruske da riješe svoje povijesne razlike i reformiraju Sveto Rimsko Carstvo, čineći ga nečim što više nalikuje zapadnoj državi — to jest, relativno decentraliziranoj federaciji pod jedinstvenom carskom vlašću.

Nakon duge rasprave, sporazum je konačno postignut 1862.–1863. godine kada je austrijski car Franz Joseph osigurao potporu pruskog kralja Wilhelma I. za svoju shemu. Unatoč savjetu svog austrofobnog ministra-predsjednika Bismarcka, Wilhelm je prihvatio vrhovnu vlast Franza

Josepha kao cara reformiranog carstva pod uvjetom da njegovo Ministarstvo vanjskih poslova bude trajno predano Pruskoj — ustupak koji je brzo promijenio Bismarckov stav.

Kao posljedica toga, Habsburgovci su efektivno proširili svoje carstvo od Lombardije do Lübecka, od Mainza do Memela — iako je njihova moć unutar većih država, slično britanskoj moći u Americi, bila na neki način više nominalna nego stvarna.

Ovo 'doba reforme' olakšali su ratovi koje su vodile Britanija i Francuska kako bi spriječile rusko preuzimanje Osmanskog Carstva na Balkanu 1854.–1855. (Krimski rat) i 1878.–1879. (Bugarski rat).

Sve dok je caru bio onemogućen nadzor nad crnomorskim tjesnacima, njemački car bio je zadovoljan time da vidi kako drevna kraljevstva Pijemont i Srbija šire svoju moć u Italiji i na Balkanu.

'Patriotizam' — osjećaj lojalnosti vlastitom povijesnom kraljevstvu — postao je jedan od vitalnih izvora Habsburške snage. Oni malobrojni intelektualci koji su se zalagali za alternativne 'nacionalne' pripadnosti utemeljene na jeziku i kulturi bili su uglavnom zanemareni, iako neki moderni proučavatelji 'nacionalizma' vjeruju da je njihov značaj podcijenjen.

Krajnji gubitnik u ovom procesu bila je Francuska. Nakon poraza Rusije u Bugarskoj, na Versaillesu je bilo onih koji su sanjali o učvršćivanju trajnog saveza s Britanijom.

Istina, Britanski *Foreign Office* (Ministarstvo vanjskih poslova) bio je duboko sumnjičav prema novom Njemačkom Carstvu, posebno kada se ono upustilo u programe pomorske gradnje i kolonijalnog stjecanja koje su neki vidjeli kao izravan izazov britanskoj pomorskoj nadmoći. To vjerojatno objašnjava zašto ideja o anglo-njemačkom savezu nije zaživjela.

Ali tradicionalno neprijateljstvo prema Francuskoj – gubitak Kanade nikada nije bio potpuno zaboravljen – i sve veće uvjerenje engleskih imperijalista poput Chamberlaina u prirodnu kulturnu i ekonomsku bliskost između američke Britanije i njemačke Europe srušili su nade francuskih anglofila poput braće Cambon.

Umjesto toga, Burboni su se okrenuli Romanovima (možda prirodna diplomatska konvergencija dviju najcentraliziranijih monarhija). Na žalost Versaillesa, koliko su mogli vidjeti većina britanskih političara, nastali francusko-ruski savez samo je legitimirao strahove Habsburgovaca i Hohenzollerna od 'okruženja'.

Očigledna lakoća s kojom je Kraljevska mornarica mogla zadržati svoju nadmoć nad njemačkom flotom — i nedostatak ikakvog stvarnog kolonijalnog trenja između dvaju carstava — brzo su raspršili strahove *Cityja* (financijskih krugova u Londonu) od anglo-njemačkog antagonizma. Nasuprot tome, britanski interesi činili su se mnogo izravnije ugroženima ruskim kontinuiranim širenjem u Aziji.

Ruske i francuske vojne pripreme nedvojbeno su predstavljale izravnu prijetnju sigurnosti Habsburško-Hohenzollernskog Reicha, kojemu je, zbog njegove izrazito decentralizirane strukture, nedostajalo financijskih resursa da se mjeri sa susjedima u pogledu ljudstva. Upravo je ta prijetnja njemačkoj sigurnosti učinila neki oblik rata više-manje izvjesnim na kontinentu u drugom desetljeću dvadesetog stoljeća.

Naravno, u britanskim diplomatskim i vojnim krugovima i dalje su postojali utjecajni glasovi koji su se zalagali da se Britanija udruži s Francuskom i Rusijom kako bi spriječila ono što su, prilično neuvjerljivo, tvrdili da je rastuća njemačka prijetnja britanskoj sigurnosti. Germanofobi poput

Eyrea Crowea dosljedno su pritiskali za neku vrstu kontinentalnog angažmana s Francuskom; a to je mišljenje imalo i svoje pristaše među čelnicima Imperijalističke stranke.

Ali frankofili su ostali izrazita manjina unutar Home Rule stranke koja je došla na vlast 1905. godine. Stoga, kada je rat izbio između kontinentalnih sila u kolovozu 1914. godine – navodno zbog Bosne i Hercegovine, gdje je došlo do neuspješnog pokušaja atentata na Nadvojvodu Franza Ferdinanda – većina Kabineta je u velikoj mjeri podržala neintervenciju koju je zagovarao velški nekonformist i gorljivi *Home Ruler* Lloyd George.

To nije odražavalo samo pacifističke tradicije stranke, već i spoznaju – potvrđenu kasnijim povijesnim istraživanjima u ruskim arhivima – da je rat u velikoj mjeri bio nametnut Njemačkoj odlukom ruske vlade da mobilizira vojsku umjesto da čeka diplomatsko rješenje.

Unatoč ostavkama ministra vanjskih poslova *Home Ruler* Greya i Prvog lorda Admiraliteta Churchilla – što je srušilo Asquithovu vladu – Imperijalisti pod Bonarom Lawom nisu mogli učiniti mnogo da utječu na ishod kontinentalnog rata nakon što je Kralj konačno pristao na njihovo formiranje vlade s Churchillom i Greyem. Kao što je Churchill s gorčinom primijetio, slanje Britanskih ekspedicijskih snaga bilo bi 'premale, prekasno' do trenutka kada su Nijemci dobili drugu bitku kod Marne; a pomorske sankcije koje je uvela Britanija bile su tek upozorenje Beču da ne uspostavlja nikakve pomorske baze na francuskoj obali.

Njemačka pobjeda iz 1915. i kasniji mirovni sporazumi u Versaillesu i Brest-Litovsku nisu bili iznenađenje onima koji su pratili tijek njemačke politike prije izbijanja rata.

Osim što je nametnuo značajne ratne odštete (reparacije) francuskoj i ruskoj vladi, carski ministar vanjskih poslova Bethmann Hollweg stvorio je Srednjoeuropsku Carinsku Uniju – 'Mitteleuropu' – koja je obuhvaćala Francusku, Nizozemsku, Pijemont i Švedsku, kao i samo Njemačko Carstvo. Iako formalno nije bila ništa više od zone slobodne trgovine s jedinstvenim sustavom vanjskih tarifa, nije trebalo dugo da anglo-američki promatrači počnu nazivati novi entitet 'Europskom Unijom'.

Od posebnog značaja s britanskog gledišta bile su ograničene vojne implikacije njemačke pobjede. U zamjenu za teritorijalne dobitke u Srednjoj Africi i ukidanje anglo-američke blokade, Bethmann Hollweg pristao je okončati vojnu okupaciju Sjeverne Francuske i Nizozemske.

S njemačkog gledišta, ovo je bio lak ustupak: nikada im nije bila namjera prijetiti britanskoj sigurnosti uspostavljanjem pomorskog uporišta na obali La Manchea.

Naravno, nemoguće je reći kakav bi oblik imali njemački ratni ciljevi da je Britanija postupila onako kako su željeli Grey i Churchill i učinkovitije intervenirala početkom kolovoza 1914. godine.

Kao što su nedavna istraživanja otkrila, britanski planovi zaista su postojali za slanje 'ekspedicijskih snaga' u Francusku u slučaju njemačke invazije. Ali to su bili samo planovi za nepredviđene situacije — strateške opcije — i, kako je vlada više puta jasno rekla prije rata, ni na koji način nisu obvezivali Britaniju na obranu Francuske.

Ponekad se sugerira da bi, da je Grey bio poslušan, rat na kontinentu možda bio izbjegnut, jer bi jasna britanska obveza prema Francuskoj nagovorila Nijemce da zaustave svoju mobilizaciju. Ali to je potpuno nategnuto. Nakon što je postalo jasno da su Rusi odlučni mobilizirati, Nijemci nisu imali pravu alternativu osim učiniti isto.

Najviše što je Grey mogao učiniti, da je uspio uvjeriti svoje kolege u Kabinetu, bilo bi poslati ekspedicijske snage. S obzirom na njihovu veličinu, najveći učinak koji bi to moglo postići bio bi

zaustavljanje njemačkog napredovanja (u najgorem slučaju, samo bi podijelilo sramotu poraza na Marni). Ali to ne bi bilo dovoljno za poraz Njemačke. Britanska intervencija bi jednostavno produžila rat, možda čak i na dvije godine.

Kontračinjenični scenarij britanske intervencije 1914. godine nije tako teško vizualizirati kao što bi se moglo pomisliti. Zapravo, suvremenici poput Ivana Blocha i Normana Angella dali su sve od sebe da prije rata zamisle kakve bi bile posljedice velikog europskog sukoba.

Konsenzus je bio da bi ekonomske posljedice takvog rata bile tako katastrofalne da bi ga bilo gotovo nemoguće dugo održati. Tijekom Srpanjske krize, sam Grey je upozoravao na ekonomske, socijalne, a time i političke krize usporedive s onima iz 1848. godine. Brojni njemački komentatori išli su i dalje, predviđajući da će rat srušiti 'mnoga prijestolja'.

Možemo samo nagađati koji bi se režim prvi srušio u slučaju dugotrajnog rata. Tada je Bloch tvrdio da bi Rusija nadživjela svoje neprijatelje, jer je njezino stanovništvo naviklo na veće teškoće. Alternativno gledište je da bi superiorni ekonomski resursi Anglo-Američkog Carstva na kraju bili odlučujući, što bi umjesto toga dovelo do njemačkog kolapsa.

U najmanju ruku, uspostavljene bi se dinastije morale suočiti s nezapamćenim narodnim nezadovoljstvom.

Čak je i kratak rat koji je vođen obvezao sudionike na značajne političke ustupke:

- U Rusiji i Francuskoj, vladajući su monarsi bili prisiljeni abdicirati nakon vojnih neuspjeha 1914.–1915. godine. Nikola II. se pod snažnim pritiskom vlastite aristokracije i generala povukao kako bi ustupio mjesto svom sinu hemofiličaru, Alekseju.
- Čak i u pobjedničkoj Njemačkoj, ZPD (Zentralisierungspartei Deutschlands – Njemačka Centralizacijska stranka) tretirana je prvi put kao vladajuća stranka u poslijeratnim godinama, na žalost pruskih partikularista.
- U Britaniji je Imperijalistička koalicija, koja je uvela Britaniju u rat s tako malo učinka, pometena s vlasti od strane pomlađene Home Rule stranke na izborima 1916. godine.

Srećom, ekonomska katastrofa dugotrajnog rata nije postala stvarnost. Umjesto toga, godine nakon 1916. donijele su neviđen prosperitet industrijaliziranim ekonomijama, premda je kontinuirani pad cijena robe stavljao poljoprivredne ekonomije pod sve veći pritisak.

Štoviše, uspješna reforma američkog monetarnog sustava 1913. godine dovela je rastuća financijska tržišta New Yorka pod stroži nadzor Banke Engleske, koja je nastavila upravljati globalnim monetarnim sustavom poznatim kao bimetalni standard.

Imenovanje mladog ekonomista s Cambridgea, Johna Maynarda Keynesa, za guvernera Banke 1920. godine — nagrada od *Home Rulera* za njegov suštinski napad na Greya i Churchilla, djelo "Ekonomske posljedice rata" (engl. *The Economic Consequences of the War*) — uvelo je eru izuzetno uspješne monetarne politike.

Doista, kako su tvrdili Milton Friedman i drugi, da nije bilo Keynesove odluke da provodi protucikličke politike kasnih 1920-ih, manji pad na svjetskim burzama koji se dogodio u rujnu 1929. godine mogao se pretvoriti u ozbiljnu depresiju.

U ekonomskom smislu, Keynes je zasigurno bio u pravu kada je tvrdio da bi britanska neutralnost 1914. godine bila poželjnija od neučinkovite intervencije. Kao što je istaknuo,

Britanija koja bi formalno pristala na ponudu Bethmanna Hollwega o neutralnosti uoči rata, možda bi imala koristi od udjela u francuskim i ruskim poslijeratnim reparacijama Njemačkoj.

Ipak, ostali su disidentski glasovi — posebno nekonformistički imperijalist Churchill — koji su žalili što ekspedicijske snage nisu poslone na vrijeme da zaustave Moltkea, i svečano su predviđali budući sukob između Britanije i ekspanzionističke Njemačke.

Ovaj put je Churchill bio u pravu. Njemačka se promijenila od 1914. godine. Kao rezultat pobjede, kao što se Bethmann Hollweg bojao, moć se sve više premještala od monarha i njegove birokracije prema političkim strankama: ZPD-u (Njemačka Centralizacijska stranka) i dvjema konfesionalnim strankama, Njemačkoj Protestantskoj stranci (PPD) i Katoličkoj Stranci Centra.

Zbog sustava proporcionalne zastupljenosti koji je uveden 1918. godine, to je imalo tendenciju davanja nesrazmjerne moći malim ekstremističkim strankama poput radikalne Nordijske Centralizirajuće Njemačke Arijske stranke (NZDAP), koju je vodio austrijski demagog Adolf Hitler. On je propovijedao mješavinu antisemitizma i neopaganizma te pozivao protestantske i katoličke Nijemce da pokopaju svoje povijesne razlike.

Kada je Hitler instaliran kao kancelar 1933. godine – nakon mnogo političkog manevriranja u Beču u kojem novi car Karl nije uspio osujetiti 'preuzimanje vlasti' NZDAP-a – došlo je do trenutnog pomaka u njemačkoj unutarnjoj i vanjskoj politici.

Mogućnost njemačke agresije nije bila potpuno ignorirana od strane anglo-američkih vlada. Na svom sastanku na Long Islandu 1931. godine, trojica ministara koji su dominirali 1930-ima — Herbert Hoover sa Sjevera, Huey Long s Juga i škotski *Home Ruler* Ramsay MacDonald — odlučili su održavati sigurnost na razinama 'dovoljnim' da odvrte bilo kojeg budućeg agresora.

Ipak, nijedan od njih nije bio istinski zainteresiran za održavanje imperijalne sigurnosti.

- MacDonald je posebno svoju primarnu ulogu vidio u poboljšanju posjećenosti crkve na Britanskim otocima; doista, imperijalni su aspekti bili neugodnost za nekoga tko je rat 1914. godine vidio kao uvredu Bogu.
- Sa svoje strane, Hoover i Long jednostavno nisu bili zainteresirani za vanjske poslove.

Kao što se Hooverov neuspješni protivnik 1932. godine požalio, Amerikanci su bili previše zauzeti uživanjem u Keynesijanskoj reflaciji i popuštanju američkih zakona o licenciranju da bi se brinuli o Njemačkoj i Japanu. 'Nemamo ništa previše dragocjeno', rekao je Franklin Roosevelt slušateljima u radijskom prijenosu, 'osim samog piva.'

Stoga je, kada je došao njemački izazov, zatekao Anglo-Ameriku nespremnu. Povjesničari će nesumnjivo neprestano postavljati pitanje je li ranije povećanje tempa ponovnog naoružavanja moglo spriječiti 'Potop'.

Ali takvo spekuliranje jednostavno zanemaruje snagu sila uperenih protiv bilo kakve asertivnije politike. Realnost je bila da su njemački centralisti predvođeni Hitlerom uspjeli transformirati federalnu Europu stvorenu 1916. godine u sve centraliziraniju 'državu vođe' ne obazirući se nimalo na anglo-američka gledišta.

1. Prvo su same njemačke države spojene u jedinstvenu državu 1938. godine. Austrijske su trupe umarširale u Berlin uz oduševljeno dočekivanje, a pokrajine Moravska i Češka formalno su lišene svojih tradicionalnih prava — i to nakon sastanka na vrhu između

Hitlera i novog britanskog premijera Clementa Attleeja (koji je naslijedio MacDonalda nakon njegove smrti 1937.).

2. Zatim su se, 1939. godine, Nijemci okrenuli ostatku Europske Unije. Poljska je podijeljena u rujnu 1939. godine, a njezine zapadne pokrajine apsorbirane su u Reich.
3. Sljedeće godine došao je red na Francusku i Italiju.

Međutim, ono za što nitko nije bio spreman bila je invazija Britanije koja je uslijedila gotovo odmah nakon njemačke okupacije Pariza.

Zapravo, Hitler je to tajno pripremao neko vrijeme, tako da su ogromne količine brodova bile koncentrirane u estuarijima (ušćima) Maasa i Scheldta do kraja svibnja.

Kada je ta pomorska sila pokrenuta, zastarjeli razarači Kraljevske mornarice, od kojih su neki bili stavljeni u službu dok je Churchill još bio u Admiraltetu, bili su pregaženi. Suočene s kombiniranom snagom Luftwaffe i invazijskih snaga opremljenih superiornim naoružanjem (uključujući tenkove, inovaciju iz prethodnog rata s kojom Britanci nisu bili upoznati), obrambene snage nisu imale šanse.

Trinaest njemačkih divizija koje su se iskrcale ujutro 30. svibnja prošlo je kroz 1. Londonsku diviziju koja je branila vitalnu liniju između Sheppeyja i Ryea, a do 7. lipnja stigle su do predgrađa Londona.

Mogla li se ova katastrofa izbjeći ranijim prihvaćanjem Hitlerove mirovne ponude, koja je više puta davana 1930-ih i ponovljena uoči invazije?

Neki su povjesničari to sugerirali, a zasigurno je bilo utjecajnih glasova koji su poticali takav dogovor. Ipak, dokazi jasno ukazuju na to da je Hitler u svojim ponudama bio neiskren. Od 1936. godine nadalje, bio je usmjeren na uništenje britanske moći; i samo je tajming njegovog udara bio ostavljen za odluku.

Jednako uvjerljiv kontračinjenični scenarij bio bi britanski preventivni udar 1939. godine — možda zbog Poljske. To je, naravno, ono što je Churchill zagovarao.

Ali takav se tijekom akcije u to vrijeme činio prepun opasnosti, ponajviše zbog britanske vojne nespremnosti i sklapanja Hitlerovog pakta s ruskom vladom (koji je uslijedio neposredno prije podjele Poljske).

Što je s alternativnom hipotezom — da je svaki oblik otpora njemačkoj moći bio uzaludan?

Zasigurno, troškovi nastavka borbe protiv okupacije bili su veći nego u područjima (poput Kanalskih otoka) gdje je stanovništvo jednostavno pristalo.

S druge strane, 'Slobodna engleska vlada' koju su uspostavili Churchill i Eden s druge strane Atlantika uživala je znatnu narodnu potporu. Tisuće mladića odazvale su se njihovom pozivu da nastave borbu, bez obzira na cijenu. Malo ih je imalo vojno iskustvo, a još manje odgovarajuću opremu; ali uspjeli su održati uporan gerilski rat protiv okupatora. Broj talaca strijeljanih u represalijama brojao se u tisućama.

Ipak, prognani Churchill ostao je uvjeren da samo takav održivi otpor može osigurati potporu američkog Potkralja i njegovih dužnosnika. Tamo, u neoklasičnom okruženju sjevernog glavnog grada, New Yorka, Churchill je pozivao Ameriku da se mobilizira za totalni rat."

Ipak, kakva je bila korist od svega toga za Roosevelta, koji je konačno postao premijer Sjevera u trećem pokušaju?

Postojala je — ili se činilo da postoji — legitimna vlada u Engleskoj. Manji princ iz Kuće Saxe-Coburg postavljen je na mjesto Stuarta kao 'Edward VII.'. Lloyd George prihvatio je mjesto premijera i regrutirao je niz drugih viših političara u svoj Kabinet, uključujući Samuela Hoarea i R. A. Butlera.

Istina, ova je vlada bila vrlo jasno podređena okupacijskim vlastima — vojsci pod generalom von Brauchitschom i, što je važnije, višem SS časniku u Britaniji, čiji je prvi čin po dolasku u Britaniju bio da u 'zaštitni pritvor' odvede više od 2000 politički sumnjivih osoba navedenih u njegovoj zloglasnoj 'Crnoj knjizi'.

Ipak (kako pokazuje Andrew Roberts), propaganda koju je emitirao BBC — sada pod novim generalnim direktorom, Williamom Joyceom — bila je izuzetno uvjerljiva. Anglo-njemački Ugovor o prijateljstvu, potpisan 1941. godine između Ribbentropa i Lloyd Georgea, predstavljen je kao povijesno ispunjenje sudbine Britanije kao europskog otoka. Britansko članstvo u novoj 'Njemačko-Europskoj Uniji' moglo se činiti geografski racionalnijim od prethodnog anglo-američkog transatlantskog carstva.

U svakom slučaju, Roosevelt nije imao volje za borbu protiv njemačke mornarice na Atlantiku."

Međutim, kada su Japanci pokrenuli svoju ofenzivu na Britansku Aziju, preplavljujući Singapur, Maleziju, Burmu i Indiju, morao je ponovno promisliti.

"Što da su Japanci napali Pearl Harbor?" upitao je Churchill u svom proslavljenom govoru u Američkom Domu komuna (referenca na glavnu anglo-američku pomorsku bazu na Pacifiku).

Proročanski, Churchill je upozorio na 'Bambusovu zavjesu' preko Pacifika ako se Amerika ne trgne. Također je istaknuo da njemačke vojne pripreme, o kojima je Slobodna Engleska imala neke obavještajne podatke, impliciraju budući pomorski i zračni napad na Ameriku.

Ključ pobjede nad Njemačkom u Europi, međutim, ležao je u Istočnoj Europi.

O jednoj ključnoj točki složili su se radikalna desnica i njemački konzervativci: u uvjerenju da je ekspanzija na Istočnu Europu i Rusiju bitan preduvjet za pobjedu nad Anglo-Amerikom.

Zapravo, to se pokazalo iznenađujuće lako ostvarivim. Ruski aristokrati i generali koji su prisilili Nikolu II. na abdikaciju izuzetno su teško uspostavili vrstu monarhije u engleskom stilu koju su izvorno zamislili.

S jedne strane, gradski radnici i mnogi seljaci i dalje su čeznuli za vrstom fundamentalističke teokracije koju su zahtijevale radikalnije vjerske sekte. Bio je to veliki udarac za vjerske zilotre kada je Uljanov — jedan od najistaknutijih njihovih 'proroka' — bio razotkriven kao njemački agent i pogubljen u ljeto 1917. godine.

S druge strane, postojala je znatna centralistička nevoljkost da se usvoji devoluirani politički sustav po uzoru na Stuarta ili Habsburga. Ne bez razloga, Rusi su imali razloga sumnjati u svoju kontrolu nad takvim potčinjenim narodima kakve im je ostavio Sporazum iz Brest-Litovska.

Doista, stvarni problem za vladu bio je isti problem koji je prijetio i anglo-američkoj moći u Aziji: rastuće neprijateljstvo neruskih naroda prema moći imperijalne vlade.

Nijemci su, naravno, započeli proces razbijanja carskog imperija 1916. godine davanjem nominalne neovisnosti Poljskoj, baltičkim državama i Ukrajini.

Tijekom 1930-ih, drugi teritoriji — osobito Bjelorusija, Gruzija i Armenija — počeli su pritiskati za veću autonomiju. Ironično, najsnažniji protivnik neodlučne vladine politike polovičnih mjera i ustupaka manjinama bio je i sam svećenik gruzijskog podrijetla. Ali apokaliptična upozorenja Josepha Djugašvilija da će ostatak Moskovije biti prožet demonskim stranim saboterima — za što su mnogi mislili da se odnosi na drugi njemački napad — ostala su neuslišana.

U lipnju 1941. godine, Nijemci su pokrenuli Operaciju Barbarossa. Baš kao što se Djugašvili bojao — i čemu se novi ministar za okupirana područja, Alfred Rosenberg, nadao — neruske nacionalnosti nagrnule su pod njemačku zastavu, koristeći priliku za konačnu odlučujuću pobjedu nad svojim tradicionalnim tlačiteljima.

Uspostavljen je Bjeloruski protektorat, zajedno s Kavkaskom federacijom i novim Krimskim Muftijatom. Kozačke, Kalmičke i Tatarske formacije integrirane su u Wehrmacht. Nijemci su dopustili znatnu političku širinu narodima poput Čečena i Karačajevaca na Sjevernom Kavkazu.

Doduše, kao što Michael Burleigh tvrdi, Rosenbergova politika nije bila u potpunosti po Hitlerovom ukusu, a još manje po ukusu Reichsführera-SS-a, Heinricha Himmlera. Ali bilo je jasno da bi njihovi snovi o etničkoj transformaciji Istočne Europe, koji uključuju masovne transfere stanovništva, potrošili dragocjene ekonomske resurse koji su Nijemcima trebali za njihov planirani rat protiv Amerike.

Samo u pogledu europskih Židova, koje je Hitler opsesivno mrzio, usvojena je politika prisilnog preseljenja i masovnog ubojstva.

Naravno, njemačke su vlasti godinama negirale da je postojala politika genocida. Onima koji su govorili o 'logorima smrti' tijekom i nakon rata jednostavno se nije vjerovalo zbog nedostatka opipljivih dokaza. Tek je konačni poraz Njemačke 1952. godine omogućio arheolozima da otkriju dokaze o postojanju takvih logora u Auschwitzu, Sobiboru i Treblinki.

Upadljivo je da su Nijemci bili u stanju provesti ovo stravično klanje bez ikakvog uočljivog otpora lokalnog nežidovskog stanovništva, i s malo poremećaja u svojim ratnim naporima. Doista, u nekim logorima (osobito u Auschwitzu) zatvorenike su kao robovski rad koristile velike industrijske korporacije poput IG-Farbena. Židovski zatvorenici (uključujući eminentne znanstvenike) također su korišteni u radu na njemačkoj atomskoj bombi, za koju se Hitler uvjerio da će ga učiniti gospodarem svijeta.

Teško je reći što bi se dogodilo da je Hitler živio dovoljno dugo da vidi završetak rada na bombi. Vrlo vjerojatno bi došlo do atomskog udara na Ameriku.

Ali, srećom, do toga nije došlo. Slom Trećeg Reicha već su neko vrijeme predviđali prognani kritičari Hitlerovog 'Behemotha', koji su vjerovali da će se on na kraju urušiti zbog vlastitih unutarnjih proturječnosti. Ipak, iako je Reich zasigurno imao kaotičnu kvalitetu dok se širio na istok, radikalizacija politike na Istočnom frontu nikako nije bila vjesnik samouništenja. Naprotiv, uspon Himmlera i njegovo efektivno preuzimanje okupacijske politike dalo je osvojenom carstvu jedinstvenu i strašnu energiju.

Zapravo, ono što je stvarno osudilo Treći Reich bila je jednostavno Hitlerova smrt 20. srpnja 1944. godine — ubila ga je bomba podmetnuta u njegovom sjedištu na Istočnom frontu od strane aristokratskog vojnog časnika po imenu von Stauffenberg.

Nakon toga, državni udar žestoko su se opirali Himmlerov SS i dijelovi vojske koji su vjerovali Goebbelsu da je Hitler još uvijek živ. Ali postojala je dovoljna narodna zasićenost ratom za apatično prihvaćanje novog režima u većini dijelova Njemačkog Carstva. Doista, oni koji su ostali vjerni svojim tradicionalnim vjerskim vjerovanjima pozitivno su pozdravili novi 'Krug Kreisau' ustav Helmuta von Moltkea, nazvan po mjestu gdje su ideje prvi put skicirane, a čije su najvažnije klauzule obnovile stari federalni sustav Reicha prije Hitlera.

Moltkeova odluka da traži mir pregovorima s Anglo-Amerikom bila je popularna, unatoč protivljenju nekih od njegovih starijih suurotnika, posebno von Hassella.

Von Hassellov strah bio je od ruskog oporavka — tradicionalne 'prijetnje s Istoka'. Međutim, 1944. godine takvi su strahovi izgledali pretjerano. Val vjerskog fundamentalizma koji je srušio posljednjeg cara prethodne godine više je nalikovao posljednjoj fazi potpunog ruskog kolapsa nego početku vojnog oporavka.

Kao što su nedavna istraživanja pokazala, ovo je bio početak dramatičnog preokreta u europskoj politici.

Ponovno je Churchill donio pravu odluku zalažući se za američko priznanje i financijsku potporu novom teokratskom režimu. Nakon što je Djugashvili postavljen za patrijarha i učvrstio svoj stisak nad Moskovijom i Sibirom, on i njegovi savjetnici dogovorili su se o politici suradnje s Anglo-Amerikancima, što je obećavalo upravo onu podjelu svijeta na 'sfere utjecaja' — na štetu Njemačke — kakvu je Churchill oduvijek želio.

I premda je tek 1950. godine Rusija bila voljna pokrenuti svoju ofenzivu protiv Njemačkog Carstva, teško je zamisliti da se trupe starog carskog režima bore s gotovo samoubilačkom žestinom s kojom se 'Sveta Vojska' borila od tada pa nadalje.

Shvaćajući prekasno da su Von Hassellova upozorenja bila opravdana, njemačka vlada okrenula se Hitlerovom neiskorištenom — ali sada dovršenom — tajnom oružju.

Kako je Sveta Vojska napredovala u Bjelorusiju i Poljsku, Nijemci su izdali prijetnju: ako Djugashvili ne povuče svoje ljude, grad Volgograd bit će uništen.

Ali Nijemci su precijenili moć odvrćanja svog novog oružja. Kako je Jonathan Haslam pokazao, što se tiče Djugashvilija, bomba je bila samo 'dizajnirana da prestraši one sa slabim živcima'. Već je bilo dovoljno razaranja u Istočnoj Europi da bomba izgleda kao blef koji se može razotkriti.

Patrijarh je naredio svojim trupama da nastave napredovanje.

Eksplוזija prve atomske bombe na svijetu i uništenje Volgograda bili su bez sumnje povijesna prekretnica; jer nije samo otkrila novo i neviđeno oružje uništenja, već je i razotkrila njegove granice suočene s brojnim i visoko motiviranim konvencionalnim snagama.

Kao što je Djugashvili vidio, Nijemci su mogli baciti najviše dvije bombe na Rusiju; ali se ne bi usudili baciti bombe na vlastiti teritorij.

Kada su prve ruske trupe prešle Odru u Njemačku, rat je bio praktički gotov. Prestrašeni civili bježali su na zapad ispred onoga što je Goebbels, neposredno prije svog samoubojstva, nazvao 'azijskom hordom'.

U međuvremenu, Churchill i Roosevelt napokon su otvorili dogovorenu 'drugu frontu'.

Anglo-američka iskrcavanja u Irskoj i Škotskoj 1945. godine, te kasnija kampanja koja je potisnula Nijemce prema jugu Engleske, pokazala se lakšom nego što su se pesimisti (uključujući vrhovnog zapovjednika Eisenhowera) bojali.

Međutim, znalo se da su obrambene snage mnogo jače na francuskoj obali. Samo je pomisao na Djugashvilija koji bi preuzeo zasluge za pobjedu nad Njemačkom napokon potaknula anglo-američku invaziju Normandije u ljeto 1951. godine."

Katastrofalan neuspjeh iskrcavanja na Dan D zapečatio je rusku pobjedu.

Sveta Vojska, stigavši u Beč dok su Anglo-Amerikanci još uvijek skupljali dijelove tog debakla, našla se u efektivnoj kontroli Srednje Europe. Jedino je pitanje bilo hoće li preostale njemačke snage na Zapadu, iscrpljene odbijanjem anglo-američkog iskrcavanja, biti voljne nastaviti borbu. Čim je postalo jasno da je glavni grad pao, odlučile su ne boriti se.

Djugashvili nije gubio vrijeme da obavijesti Churchilla da smatra njihov raniji dogovor o 'sferama utjecaja' prevladanim događajima. Od sada će cijela Europa, s iznimkom Pariza (koji je velikodušno podijelio na Istočnu i Zapadnu zonu), biti ruska sfera utjecaja.

Nakon toga, Djugashvili se vratio u Moskvu i okrunio se kao Tsar Josip I.

Ipak, predaja ruskoj dominaciji u Europi nije implicirala sličnu američku malodušnost u Aziji.

Od ranog stadija, Churchill je bilo jasno da je američkim državama više stalo do Pacifičkog ratišta nego do europskog. Pojava nove generacije političara nakon Rooseveltove smrti, koja je bila više posvećena čisto američkim nego anglo-američkim interesima, utrla je put eri ponovnog sukoba s Azijskom zonom suprospeviteta u kojoj je dominirao Japan.

Unatoč svom uspjehu u micanju starih europskih kolonijalnih režima, Japanci nikada nisu potpuno ugasili lokalni otpor njihovoj vladavini u Kini i Indokini. Seljački ratovi, često vođeni mesijanskim figurama poput Mao Zedonga i Ho Chi Minha, vezali su značajan broj japanskih trupa. Troškovi tih ratova također su ograničili opseg u kojem su Japanci mogli izgraditi vlastitu pomorsku obranu.

Za svaku američku vladu koja je nastojala još više oslabiti japansku poziciju, iskušenje za intervencijom bilo je očito vrlo veliko.

Roosevelt je započeo proces neposredno prije svoje smrti, javno nazivajući Kinu budućom velikom silom. Godine 1948., njegov nasljednik Dewey poslao je pomoć Mau, koji je zatim potisnuo Japance natrag do Šangaja.

Slična strategija usvojena je u Koreji. Međutim, ovaj put su američke trupe poslane da pomognu pobunjeničkom Sjeveru protiv japanskog Juga.

Nijedan američki premijer nije učinio više na produbljivanju američko-japanske konfrontacije od Johna F. Kennedyja, sina Rooseveltovog anglofobnog konzula u Londonu, Josepha Kennedyja.

Kennedy je s velikom razlikom pobijedio na izborima 1960. godine – uglavnom zahvaljujući katoličkim glasovima u prenapučenim gradovima Sjevera. Sljedeće godine postigao je manji trijumf kada je uspješnom invazijom preotero Kubu od posljednjih preostalih nacističkih snaga u Latinskoj Americi.

Ohrabren time, počeo je razmatrati mogućnost još jedne vojne intervencije, ovaj put u znak podrške Ho Chi Minhove vijetnamske pobune protiv režima Ngo Dinh Diema koji je podržavao Japan.

Na mnogo načina, JFK je bio sretan premijer. Bio je pošteđen poteškoća pokreta za biračko pravo crnaca koje su mučile političku karijeru njegovog južnjačkog kolege, Lyndona Johnsona. Preživio je pokušaj atentata tijekom posjeta Johnsonu u Dallasu u studenom 1963. godine. Njegova Centralistička stranka slomila je *zagovornike prava država* koje je predvodio Barry Goldwater na izborima 1964. godine.

Ali Kennedyja je sreća napustila u Vijetnamu.

Istina, rat je bio popularan; ali ga Kennedy nije mogao dobiti. Kada je bio prisiljen podnijeti ostavku 1967. godine, nakon otkrića da je njegov brat, državni odvjetnik Robert Kennedy, odobrio prisluškivanje telefona političkih protivnika, ne manje od pola milijuna američkih vojnika borilo se uz sjevernovijetnamske snage. No, režim koji je podržavao Japan bio je bolje opremljen nego što se očekivalo, ne samo zbog bržeg razvoja japanskog elektrotehničkog inženjeringa.

Kada je Richard Nixon pomeo pobjedu na izborima 1968. godine, dobio je mandat za okončanje rata. U televizijskoj debati s Nixonom prije opoziva, izmučeni Kennedy jasno je izrazio svoju gorčinu. 'Da sam ubijen još 1963.', uzviknuo je, 'danas bih bio svetac.' Iako, kako tvrdi Diane Kunz, Kennedy je imao poentu, njegova je primjedba u to vrijeme bila univerzalno ismijana.

Gledajući unatrag na događaje u dva desetljeća nakon Kennedyjevog političkog pada, primamljivo je vidjeti kasniji raspad Anglo-Američkog Carstva kao neizbježan (već je bilo znatnih napetosti zbog Vijetnamskog rata, kojem se britanski premijer Harold Wilson protivio).

Međutim, kao što Mark Almond pokazuje, ruska ekonomija ni sama nije bila u dobrom stanju do 1980-ih. Nekonformisti su imali dobar razlog za kritiku politike 'stagnacije' koja se nastavila pod Tsarom Yurijem, koji je naslijedio svog oca Leonida 1982. godine.

S druge strane, politike ekonomske i političke reforme koje su zahtijevali reformatori poput Mihaila Gorbačova vrlo su lako mogle pogoršati ekonomsku situaciju. Da je Gorbačov uspio povećati cijene koje su ruske satelitske države u Europi plaćale za rusku naftu, moglo je doći do ozbiljne nestabilnosti. A da su prihvaćeni njegovi argumenti za slobodne izbore u Francuskoj, Njemačkoj i drugdje, ne zna se što bi uslijedilo.

Čak i bez novih politika, još uvijek je bilo nužno poslati tenkove u Leipzig 1989. godine, baš kao što se dogodilo u Berlinu 1953., u Budimpešti 1956., te u Pragu i Istočnom Parizu 1968. godine.

Što da su se anglo-američke države odlučnije suprotstavile gušenju ustanka u Leipzigu? Da su to učinile, možda bi bar odvratile Ruse od poduzimanja daljnjih agresivnih akcija drugdje.

Ali vlade u Britaniji i Americi 1980-ih bile su nesposobne za takvu asertivnost. George Bush bio je oprezniji u usporedbi sa svojim prethodnikom. Još važnije, Footova vlada u Britaniji — izabrana 1983. i ponovno 1987. nakon ponižavajućeg poraza Thatcherove administracije od Argentine u Falklandskom ratu — bila je široko optuživana da je simpatična prema Moskvi.

Kada je Sultan od Bagdada, Saddam Hussein, pokrenuo svoj dugo očekivani napad na Osmansku provinciju Kuvajt, Zapad je bio zatečen nespreman. Već zahvaćene ozbiljnom recesijom, britanska i američka gospodarstva gurnuta su u akutnu i neviđenu krizu dok su cijene nafte naglo skočile.

Danas postoje mnoge konkurentne teorije osmišljene da objasne 'kolaps Zapada' 1989.–1990. godine. Je li to bio prekomjeran rast javne potrošnje i duga te monetarna labavost desetljeća nakon Vijetnama? Ili je to bila posljedica fundamentalne političke podjele između Britanije i Amerika — možda nasljeđe njemačke okupacije Engleske pedeset godina prije?

Ipak, dok se rasprave nastavljaju, lako je zaboraviti da nitko u to vrijeme nije očekivao da će se dogoditi nešto tako dramatično. Većina navodnih 'stručnjaka' za anglo-američki sustav bila je jednostavno zapanjena brzinom kojom se transatlantska konfederacija raspadala 1990-ih.

1. Prvo su američke države proglasile svoju neovisnost od Stuartove vladavine.
2. Zatim je ono što se činilo kao lančana reakcija prekinulo povijesne veze između Engleske, Irske, Škotske pa čak i Walesa.

Oni koji su se radovali proslavi četiri stoljeća vladavine Stuarta (2003. godine) mogli su se samo gorko osvrnuti na nepredvidivu — čak i kaotičnu — prirodu velikih povijesnih događaja.

U Moskvi je, nasuprot tome, kolaps Zapada samo potvrdio valjanost determinističke teorije povijesti tako drage Tsar Josipu i njegovim nasljednicima.